

Шифр __ охорона фіторізноманіття ____

НАУКОВА РОБОТА

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ
ФІТОРІЗНОМАНІТТЯ РОМЕНСЬКОГО РАЙОНУ СУМСЬКОЇ
ОБЛАСТІ

2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ФІТОРІЗНОМАНІТТЯ ТА ЗАХОДИ ІЗ ЙОГО ОХОРОНИ.....	5
РОЗДІЛ 2. ОБ'ЄКТ, ПРЕДМЕТ ТА УМОВИ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	10
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	14
РОЗДІЛ 4. ЗАХОДИ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ РАРИТЕТНОГО ФІТОРІЗНОМАНІТТЯ РОМЕНСЬКОГО РАЙОНУ.....	16
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ФІТОРІЗНОМАНІТТЯ ДОСЛІДЖУВАНИХ ТЕРИТОРІЙ.....	28
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	32
ДОДАТКИ.....	37

ВСТУП

Актуальність теми. Сумська область належить до числа регіонів, де питанню створення, оптимізації функціонування об'єктів та територій природно-заповідного фонду (ПЗФ), а також розбудови екомережі приділяється значна увага. Станом на 01.11.2020 природно-заповідний фонд Сумської області налічує 291 об'єкт загальною площею 178595,6 га, що становить 7,49% від площі області. Сучасна мережа ПЗФ включає 19 об'єктів загальнодержавного значення площею 50,5 тис. га (26%) та 272 об'єктів місцевого значення площею 128 тис. га (74%). При цьому «Програмою охорони навколишнього природного середовища Сумської області на 2019-2021 роки» та Постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 385 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» передбачено збільшення відсотку заповідності Сумської області до 18% (Офіційний сайт Департаменту захисту довкілля СОДА). Тобто незважаючи на значні напрацювання та досягнення, для Сумщини важливим питанням залишається збільшення показника відсотку заповідності та, відповідно, створення нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Реалізації таких підходів також потребує і Роменський район Сумської області.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконувалася згідно з планами науково-дослідної роботи кафедри екології та ботаніки Сумського національного аграрного університету в межах виконання теми «Стан і динаміка фітопопуляцій в екосистемах Північного Сходу України за умов різного ступеня та характеру антропогенного впливу» (номер держреєстрації 0115U007150), а також тем «Розробка проектів створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення» та «Наукові дослідження природних лісових біогеоценозів області щодо збереження видів рослин, занесених до Червоної книги України, з метою виявлення територій, перспективних для подальшого створення нових об'єктів природно-заповідного фонду» (номери держреєстрації 0120U104246 та 0120U104244, відповідно).

Мета та завдання роботи. Оцінити сучасний стан природно-заповідного

фонду Роменського району Сумської області та запропонувати заходи, спрямовані на забезпечення охорони його фіторізноманіття.

Для досягнення поставленої мети були сформульовані наступні завдання:

1. Оцінити сучасний стан природно-заповідного фонду Роменського району.
2. Виявити території, перспективні для надання їм природоохоронного статусу.
3. Вивчити стан природних комплексів та фіторізноманіття територій, перспективних для надання їм природоохоронного статусу, оцінити їхню екологічну цінність.
4. Розробити пропозиції щодо забезпечення охорони рідкісних видів, виявлених на охарактеризованих територіях.

Об'єкт дослідження. Природні комплекси Роменського району Сумської області

Предмет дослідження. Території Роменського району, перспективні щодо надання їм природоохоронного статусу.

Наукова новизна отриманих результатів. У Роменському районі виявлено п'ять нових територій, перспективних для надання їм природоохоронного статусу, та здійснена комплексна оцінка їх біорізноманіття.

Практична цінність дослідження. В роботі представлено обґрунтування щодо створення у Роменському районі п'яти нових територій природно-заповідного фонду.

Апробація роботи. Результати досліджень пройшли апробацію закордоном на II Міжнародна науковій конференція по науці і практичним технологіям, 26 – 28 січня 2021 р., Люксембург

Публікації. За матеріалами роботи підготовлено 2 праці (тези та стаття у фаховому виданні).

РОЗДІЛ 1

ФІТОРІЗНОМАНІТТЯ ТА ЗАХОДИ ІЗ ЙОГО ОХОРОНИ (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)

На сучасному етапі одним із найбільш важливих завдань охорони природи є збереження біологічного різноманіття. У зазначеному аспекті велику роль відіграла Конвенція про біологічне різноманіття, схвалена на Конференції ООН з довкілля, яка відбулась в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) у 1992 році. З цього часу поняття „біорізноманіття” набуло міжнародного політичного значення. До кінця 1993 року її підписали 167 держав світу.

У Конвенції про біологічне різноманіття термін “біологічне різноманіття” визначається як “різноманітність живих організмів, включаючи, наземні, морські та інші водні екосистеми і екологічні комплекси, частиною яких вони є; це поняття включає у себе різноманітність у рамках виду, між видами і різноманітність екосистем”.

Біорізноманіття має економічну, рекреаційну, духовну, культурну та інші цінності для людства. Воно є цінним і саме по собі, незалежно від цінності його використання людьми. Як що люди бажають зберегти свій менталітет і національну самобутність, то повинні зберегти свою природу. Стан природи є дзеркалом стану нації (Гардашук, Мовчан, 1997).

Охорона біологічного різноманіття починається зі збереження генофонду живих організмів планети. Збереження має стосуватися всіх живих істот планети. Кількість видів, до речі, ще точно не визначена і лежить між 5 і 80 мільйонами, що пов’язано з різним трактуванням спеціалістами обсягу видів вірусів і бактерій. Нині науковцям відомо близько 2 млн. видів живих істот. Будь-який біологічний вид має свої неповторні властивості і заслуговує на охорону. Внаслідок непередуманої діяльності людей протягом найближчих 50-100 років може бути втрачено від 25 до 50% сучасного видового різноманіття. Відбувається незворотна і некомпенсована руйнація унікального генофонду планети (Бурда, 1991, Долішній, 2006).

Однією з найефективніших форм охорони біорізноманіття є заповідання – взяття під охорону держави. Створення природоохоронних територій необхідне для збереження цінних видів рослинного і тваринного світу, унікальних ландшафтів, геологічних, палеонтологічних об'єктів тощо. Поряд з цим раціональне, невиснажливе використання природних ресурсів неможливе без наявності і вивчення її постійних еталонів – заповідних об'єктів та територій. Вони дають змогу виявити зміни, що вносить людина в довкілля, порівнювати недоторкану «дику» природу з окультуреним ландшафтом і, в кінцевому результаті, виробити стратегію екологічно збалансованого природокористування. Тобто охорона територій та об'єктів природи шляхом їх заповідання має на меті не лише збереження їх у недоторканому стані. При цьому ставляться завдання значно ширші і відповідальніші – розв'язуються наукові, рекреаційні, еколого-освітні та виховні проблеми (Гродзинський, 2005).

Зупиняючись на ролі та значенні природно-заповідних територій і об'єктів в житті біосфери і суспільства, слід виділити сім основних аспектів в цьому плані. Насамперед всі природоохоронні території та об'єкти є основою екологічної мережі як регіонів так і України в цілому, що забезпечує їх екологічну рівновагу (Онищенко, 2000; Андреев, 2002).

Ідея екологічної мережі – одна з найбільш фундаментальних ідей останніх десятиліть в сфері теоретичної та прикладної екології – це своєрідна реакція на наслідки, викликані хаотичним і споживацьким розвитком суспільства, спроба принаймні частково компенсувати втрати у природному довкіллі. Її суть полягає у створенні мережі з'єднаних між собою ділянок природних територій. Мережа включає «екологічні ядра» (заповідні території), «живі екологічні коридори» – цінні природні ділянки, що поєднують між собою ядра, та «буферні зони» – території, які слугують захисту екоядер та екокоридорів від зовнішнього впливу (Розбудова екомережі..., 1999). Створення екологічної мережі дає змогу забезпечити збереження біорізноманіття та екосистем в цілому, а також ценозів, компонентів популяцій та генофонду цінних представників фауни і флори зокрема. Тобто забезпечується регіональне збереження біорізноманіття та

підтримується каркас «екологічних коридорів» в європейській шкалі виміру. Створення української екологічної мережі є основним елементом практичного впровадження екологічної системи природокористування. Базою для створення екомережі є лісова, лісостепова та степова зони, долини рік першої величини, окремі азональні та корінні природні утворення, зокрема, центри ендемізму (Карпати, Крим, Поділля) і реліктовості. До переліку таких природних утворень можна віднести лісові, торфовоболотні, степові та лісостепові масиви, окремі природні комплекси, тобто всі ті території, що мають ландшафтно-природні особливості. Велике значення у формуванні екомережі України має її транскордонний контекст, де визначальними є екологічні інтереси сусідніх держав, міжнародне значення та вплив на життя біосфери в цілому. Так, букові праліси на кордоні з Румунією, Польщею та Словаччиною, болотні масиви долини Прип'яті на кордоні з Білоруссю, лісові масиви – з Росією, степові – на кордоні з Молдовою, долини річок Дністра, Дунаю, Дніпра, Пруту, Сяну, Західного Бугу, Сіверського Дінця забезпечують неперервність екокоридорів та цілісність комплексів в європейському масштабі (Гамор, 1998).

Природно-заповідні території та об'єкти виконують також роль банку генофонду рослинного і тваринного світу. Стале використання біосфери в майбутньому залежить від збереження для наступних поколінь всього генетичного різноманіття планети, а також її окремих регіонів, забезпечення умов для еволюційного розвитку видів. Природно-заповідні території відіграють у вирішенні цієї проблеми особливу роль, через те, що вони створюються в першу чергу на ділянках, що відрізняються багатством флори і фауни, а також їх різноманіттям. Як приклад в міжнародній та вітчизняній практиці для вибору місця природних заповідників є: оптимальне місце мешкання чи місцезростання для одного або декількох видів, що знаходяться під загрозою зникнення; місця з максимальною різноманітністю фауни та флори; ділянки з максимальною ендемічністю; ділянки, на яких забезпечується максимально тривале збереження об'єктів біорізноманіття (Фіторізноманіття..., 2012).

Необхідність збереження всіх видів тварин і рослин, які є на планеті, тобто

збереження генофонду, що виник у процесі багатомільйонної еволюції органічного світу, на сьогодні не викликає сумніву. Адже інтенсивна господарська діяльність людини призводить до великого навантаження на природне середовище. Під впливом антропогенних факторів змінюються ландшафти, збіднюється рослинний і тваринний світ. Головна роль у збереженні біорізноманіття відводиться, насамперед, подальшому розвитку заповідної справи, розширенню мережі природних заповідних об'єктів, взятих під спеціальну охорону держави. Так, у заповідниках зберігаються не лише рідкісні, зникаючі, або нечисленні види рослин і тварин, а природний генофонд рослин і тварин, що є скарбницею природи (Природно-заповідний..., 1999, Онищенко, 2000;).

Розумна діяльність людини в галузі охорони довкілля відвернула загрозу зникнення багатьох представників фауни і флори в різних районах нашої планети. Практично вже сотні років різноманітні види рослин успішно відтворюються і розмножуються в ботанічних садах багатьох країн в умовах культури. Одним з перших на Україні Центральний ботанічний сад Національної академії Наук України розпочав і успішно проводить роботи по відтворенню видів, що майже зникли в природі. Протягом останніх десятиріч його науковцями були перенесені в культуру, а потім розповсюджені в місцях їх природного ареалу низку цінних рослин. Прикладом цього, зокрема, є відновлення шляхом висіву насіння, зібраного з культивованих у ботсаду рослин, смілки південнобузької на гранітах по берегах р. Південний Буг, астрагалу шерстистоквітного – на лівобережжі Київської області тощо (Природно-заповідний фонд..., 1999).

Тому завдання ботанічних садів полягає у поглибленому вивченні біології різних видів рідкісних, зникаючих, ендемічних, реліктових, корисних дикорослих рослин; розробці ефективних способів їх розмноження, визначенні для них оптимальних заповідних режимів. Для цього, крім природних непорушених територій, можуть бути використані спеціально створені маточні ділянки, а також штучні угруповання рослин за участю цих видів, змодельовані за взірцем природних або скомпоновані за цільовим задумом учених (Бровдій, 2000).

Аналогічну роль відіграють і зоологічні парки країни, на них покладається

завдання всебічного вивчення біології диких тварин, колекціонування і збереження видів, що знаходяться під загрозою зникнення.

Рослинність природно-заповідних територій є еталоном по низці параметрів – структурі біогруп, флористичного та фауністичного складу, продуктивності в конкретних екологічних умовах. Тому необхідно зберегти території з максимальним різноманіттям екологічних умов та різновидностей флори та фауни. Це значно підвищує значущість заповідних територій. Адже кожен вид, являючись унікальним, має наукову цінність як тепер, так і в майбутньому (Бурда та ін., 2009).

Отже, натеper проблема охорони біорізноманіття належить до числа найактуальніших. Її розв'язання потребує впровадження комплексу різнопланових заходів як на планетарному, так і регіональному рівнях. Роменський район, який вирізняється багатим і своєрідним фіторізноманіттям, також потребує впровадження системних заходів із його охорони.

РОЗДІЛ 2

ОБ'ЄКТ, ПРЕДМЕТ ТА УМОВИ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ

За удосконаленою схемою фізико-географічного районування України (Маринич та ін., 2003) територія Роменського адміністративного району здебільшого належить до Роменсько-Гадяцького та до Прилуцько-Лохвицького районів Північно-Полтавської височинної області Любережно-Дніпровського краю Лісостепової зони Східно-Європейської рівнини. Роменський район розташований у межах Полтавської рівнини, яка в тектонічному відношенні відповідає Дніпровсько-Донецькій западині. Основу природних ландшафтів складають розчленовані підвищені лесові рівнини з чорноземами типовими мало гумусними і опідзоленими. Сучасний ландшафт території сильно антропогенізований.

Клімат Роменського району помірно-континентальний, з теплим тривалим літом та відносно холодною зимою. Погодно-кліматичні умови території характеризується наступними показниками: середня температура січня мінус 7,3⁰ С, липня – плюс 19,3⁰ С; період з температурою понад плюс 10⁰ С становить 159 днів; опадів близько 510 мм на рік; основна частина опадів випадає у теплий період року. Середня висота снігового покриву – близько 23 см Безморозний період триває 161 день. Кількість опадів за період активної вегетації – 277 мм, річна – 540 мм. Гідротермічний коефіцієнт за теплу частину року складає 1,2 – 1,1 (Географічна енциклопедія України, 1993, Атлас Сумської області, 1995).

У зв'язку з тим, що Роменський район охоплює частину долину р. Сули, та безпосередньо, її заплави, його екологічні умови значною мірою визначаються станом та режимом цього водного об'єкту. У геоморфологічному плані басейн Сули належить до Придніпровської низовини. Територія басейну має загальний нахил на південний захід, що обумовлено загальним нахилом кристалічного фундаменту. У цьому ж напрямку відбувається зменшення висотних відміток, які у межах заказника «Андріяшівсько-Гудимівський» досягають 103 – 110 м над рівнем моря (у верхів'ї річки цей показник становить 220 м над рівнем моря) (Карпенко, Тюленєва, Вакал та ін., 1999).

Загалом у долині р. Сули розвинуті три надзаплавні тераси, хоча на багатьох ділянках вона не має виявлених генетичних частин. Долина річки асиметрична. Правий берег, звичайно, більш високий і крутий, лівий – пологий. Ширина долини від верхів'я до пониззя поступово зростає від 0,4–0,5 км до 10–11 км (найбільша – 15 км). Річище на всій протяжності звивисте, подекуди розгалужене, його середня ширина 10–75 м, глибина в середньому 1,5–2,0 м. Ширина заплави коливається від 1 до 10 км, а біля витоків складає усього декілька сотень і, навіть, десятків метрів (Бондарєва, 2004, Клестов, Гальченко, Прядко та ін., 2016).

Сула є типовою рівнинною річкою. Малий ухил ($0,4-1,1^0$) Сули та її приток обумовлює незначну швидкість течії (близько 0,1–0,3 м/с) та досить значну замуленість річки. Їй притаманне мішане водне живлення (снігове і дощове). Рівень води характеризується наявністю весняного максимуму (Карпенко, Тюленєва, Вакал та ін., 1999, Водно-болотні угіддя України, 2006).

Тривалість розливу р. Сули складає в середньому 2–4 тижні. Глибина затоплення заплави становить 30–100 см. Максимальний підйом води із затопленням заплави спостерігається наприкінці першої декади квітня. Тривалість стояння води складає, як правило, 10–12 днів. Дощові повені виражені незначною мірою, тому у літні місяці річка помітно міліє (Бондарєва, 2004).

Сула є однією з найбільш заболочених річок Лівобережжя. У межах її заплави поширені лучно-глеєві та дерново-глеєві ґрунти. У межах ділянок, де заплава диференційована на три основних частини: притерасну, центральну та прируслову, репрезентовано різні ґрунти. У прирусловій частині в ґрунтоутворенні приймає участь грубий крупнопіщаний алювій. Дерновий горизонт тут безструктурний, потужністю 5–8 см, гумусовий горизонт тонкий – 2–3 см. У центральній частині заплави відкладається алювій іншого типу, який часто вкриває ґрунт суглинистого механічного складу. У притерасній частині заплави зазвичай формуються торф'янисто-глеєві, а в центральній - дерново-глеєві ґрунти.

За геоботанічним районуванням України (Геоботанічне районування..., 1977) територія Роменського району в основному належить до Прилуцько-Лохвицького району Роменсько-Полтавського округу Лівобережнопридніпровської

підпровінції Східноєвропейської провінції Європейсько-Сибірської лісостепової області. У формуванні його рослинного покриву провідну роль відіграють угруповання, що належать до лучної, болотної, лісової, чагарникової, повітряно-водної та водної рослинності. Лучна рослинність репрезентована справжніми луками, болотистими, торф'янистими та остепненими луками (Родинка, 2002; Бондарева, 2004, Кирильчук, Бондарева, 2018).

Справжні луки (*Prata genuina*). На справжніх луках за різних умов зволоження та родючості ґрунту домінують або співдомінують *Poa pratensis* L., *Festuca pratensis* L., *Alopecurus pratensis* L. або *Dactylis glomerata* L. На окремих ділянках зареєстровані луки з *Festuca rubra* L., на інших - з *Elytrigia repens* (L.) Nevski. Присутні, особливо на схилах підвищених ділянок центральної заплави, формації з *Calamagrostis arundinacea* L.

Болотисті луки (*Prata paludosa*). Болотисті луки пов'язані з місцями підвищеного зволоження. Вони приурочені до знижень рельєфу прируслової і центральної частин заплави, облямовують осокові болота. Часто на них домінує *Carex acutiformis* Ehrh. Значні площі займають фітоценози з *Glyceria maxima* (C. Hartm.) Holmberg, на межі яких зростають *Glyceria fluitans* (L.) R. Br., *Agrostis stolonifera* L. й *Alopecurus geniculatus* L. Луки з домінуванням *Phalaroides arundinacea* (L.) Rausch. трапляються вкрапленнями й неширокими смугами серед лепешнякових угруповань.

Торф'янисті луки (*Prata turfosa*). На торф'янистому ґрунті лучний травостій здебільшого формує *Deschampsia cespitosa* (L.) P. Beauv. У місцях активного випасання широко представлені щучникові варіанти лук за участю *Festuca rubra* L. Між купинами в невеликій кількості зростає *Festuca pratensis* L.

Остепнені луки (*Prata stepposa*). Остепнені луки пов'язані з підвищеними сухими ектопами і зустрічаються лише на ділянках заплави, які не заливаються повеневими водами. Подібного типу луки зустрічаються також на схилах тераси, де місцями домінує *Calamagrostis epigeios*.

Рослинність боліт насамперед репрезентують угруповання звичайноочеретової (*Phragmiteta australis*) формації. На перезволожених

територіях також поширені угруповання болотистих лук та лучних боліт таких формацій, як великолепешнякова (*Glycerieta maximae*), гостровидноосокова (*Cariceta acutiformes*), повзучемітлицева (*Agrostideta stoloniferae*), звичайноочеретянка (*Phalaroides arundinaceae*), широколисторогозова (*Typheta latifoliae*).

По берегах стариць та вдовж русла р. Сула, окрім фітоценозів формацій *Phragmiteta australis*, *Glycerieta maximae*, *Typheta latifoliae*, *Agrostideta stoloniferae*, *Phalaroides arundinaceae* представлені угруповання вузьколисторогозової (*Typheta angustifoliae*) формації, а також плавучелепешнякової (*Glycerieta fluitantis*), звичайнолепехової (*Acoreta calami*) та стрілолистострілолистої (*Sagittarieta sagittifoliae*). Водна рослинність здебільшого репрезентована угрупованнями, що належать до десяти формацій: малоряскової (*Lemneta minoris*), триборозенчасторяскової (*Lemneta trisulcae*), багатокореневоспіроделової (*Spirodeleta polyrrhizae*), алоеvidнорізакової (*Stratioteta aloiditis*), жовтогличикової (*Nuphareta luteae*), білолаттевої (*Nymphaeta albae*) та ін.

Чагарникова рослинність здебільшого репрезентована угрупованнями, що належать до попелястовербової (*Saliceta cinereae*) формації. Чагарникова рослинність тяжіє до притерасної частини заплави, а також концентрується вздовж русла та біля евтрофних боліт (Карпенко, Тюленєва, Вакал та ін., 1999, Заповідні скарби Сумщини, 2001).

Лісовий фонд здебільшого репрезентований дібровами. Окрім *Quercus robur* L. у формуванні фітоценозів також беруть участь дерева *Acer platanoides* L., *Ulmus laevis* Pall., *Tilia cordata* Mill., а у ярусі трав – *Asarum europaeum* L., *Viola mirabilis* L., *Pulmonaria obscura* Dumort., *Glechoma hederacea* L., *Stellaria holostea* L., *Carex pilosa* Scop.

Балки, кургани часто є місцем концентрації, збереження лучно-степових фітоценозів, зокрема й тих, що належать до формації: *Stipeta capillatae*. Ці фітоценози із домінуванням *Stipa capillata* L. мають доволі високі та щільні двоярусні травостої з проективним покриттям 80 – 95%.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В основу роботи покладені матеріали польових досліджень, які були проведені у 2019-2020 рр. Вони здійснювалися із дотриманням загальноприйнятих геоботанічних методик (Якубенко, Попович, Устименко, 2019). Геоботанічні описи на ділянках виконувалися з дотриманням умови репрезентативності.

За результатами досліджень для кожної обстеженої території сформовано переліки видів, які є типовими та тих, що репрезентують раритетну складову фіто різноманіття. При цьому види, занесені до «Червоної книги України», наведені відповідно до її видання 2009 р. Перелік регіонально рідкісних видів флори представлено згідно Рішення Сумської обласної ради 11 сесії 6 скликання від 18.11.2011 р. «Про заходи щодо посилення охорони рідкісних та зникаючих видів рослин, тварин і грибів, що підлягають особливій охороні на території Сумської області». Відомості щодо видів, занесених до бази даних Міжнародного союзу охорони природи МСОП (IUCN) наведені відповідно до The IUNIS Red list of the threatened (2020). Визначено природоохоронний статус видів відповідно до положень європейських природоохоронних документів (Конвенція про охорону..., 1979; Конвенція про охорону...,1979; Европейский Красный список..., 1992; European Red List; European Red List of Vascular Plants, 2011).

У процесі досліджень проаналізовано належність біотопів до різних типів оселищ за класифікацією EUNIS, а також їх природоохоронний статус (EUNIS habitat...; Куземко, Дідух, Онищенко, Шеффер, 2018). Географо-естетична та психолого-естетична оцінка ландшафтів здійснена відповідно до «Методичних рекомендацій щодо проведення естетичної оцінки території з метою заповідання» (2006 р.).

У процесі досліджень сформований детальний список територій та об'єктів природно-заповідного фонду Роменського району та розраховано такі показники як відсоток заповідності, а також індекс територіальної концентрації природно-заповідного фонду. Перший з них вказує на частку (у %), яку займають території

та об'єкти природно-заповідного фонду від загальної площі району. Другий показник розкриває ступінь розвиненості природно-заповідної системи у досліджуваному районі порівняно з іншими адміністративними одиницями області. Він обчислюється за формулою:

$$I_{\text{ТК}} = \frac{p \times S}{s \times P}$$

де, $I_{\text{ТК}}$ – індекс територіальної концентрації; p – площа об'єктів ПЗФ окремого адміністративного району, P – загальна площа ПЗФ області в цілому; s – площа району; S – площа області.

Значення індексу територіальної концентрації ($I_{\text{ТК}}$) менше одиниці свідчать про низьку концентрацію об'єктів ПЗФ у певній адміністративній одиниці, якщо ж його показник вище одиниці, то можна говорити про високу зосередженість у межах району природних територій та об'єктів ПЗФ.

Використання сукупності зазначених методів дозволило отримати комплексну інформацію як про стані природно-заповідного фонду Роменського району, так і про стан фіторізноманіття територій, перспективних для надання їм природоохоронного статусу.

РОЗДІЛ 4
ЗАХОДИ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ РАРИТЕТНОГО
ФІТОРІЗНОМАНІТТЯ РОМЕНСЬКОГО РАЙОНУ
(РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ)

Результати оцінки сучасного стану природно-заповідного фонду Роменського району засвідчили, що всього у районі представлена 43 природоохоронні територія та об'єкти, з них два мають загальнодержавне значення, а 41 - місцеве (табл. 4.1). До числа найбільш відомих територій природно-заповідного фонду Роменського району належать гідрологічні заказники: Андріяшівсько-Гудимівський, Біловодський, Миколаївський. Вони займають болотисту територію заплав Сули та Великого Ромна. Заказники охороняють обводнені високотравні болота низинного типу з численними острівними ділянками, різноманітною болотною рослинністю. Андріяшівсько-Гудимівський та Біловодський заказники – це об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення.

На тепер відсоток заповідності району становить близько 3,2%, а індекс концентрації природно-заповідного фонду - 0,44. Величини цих двох показників засвідчують доцільність пошуку та створення у цьому районі нових територій та об'єктів, перспективних для заповідання.

За результатами наших польових досліджень встановлено, що на тепер до числа територій, перспективних щодо надання природоохоронного статусу, належить місцевість, розташована біля с. Ярошівка Роменського району Сумської області. Її площа становить близько 80 га.

Частина цієї території охоплює зниження по дну балки, у якому раніш розташовувалися ставки. Зараз вони не є обводненими та активно заростають деревно-чагарниковою рослинністю та (або) повітряно-водною.

Значну частину території охоплює зниження по дну балки, у якому раніш розташовувалися ставки. Натепер вони не є обводненими та активно заростають деревно-чагарниковою рослинністю та (або) повітряно-водною.

Таблиця 4.1

Узагальнені дані про стан природно-заповідного фонду Роменського району

Категорії	Об'єкти ПЗФ загальнодержавного значення		Об'єкти ПЗФ місцевого значення	
	Кількість од.	Площа, га	Кількість од.	Площа, га
Природні заповідники	-	-	-	-
Біосферні заповідники	-	-	-	-
Національні природні парки	-	-	-	-
Дендрологічні парки	-	-	-	-
Регіональні ландшафтні парки	-	-	-	-
Заказники, усього	2	3025,3	22	3061
у тому числі:				
ландшафтні	-	-	6	354,57
лісові	-	-		
ботанічні	-	-	8	883,38
загальнозоологічні	-	-	2	80,8
орнітологічні	-	-		
ентомологічні	-	-		
іхтіологічні	-	-		
гідрологічні	2	3025,3	5	1727,3
загальногеологічні	-	-	1	14,95
Пам'ятки природи, усього	-	-	16	36,89
у тому числі:				
комплексні	-	-	1	2,55
ботанічні	-	-	6	0,14
зоологічні	-	-	-	-
гідрологічні	-	-	9	34,2
геологічні	-	-	-	-
Заповідні урочища	-	-	-	-
Ботанічні сади	-	-	-	-
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	-	-	3	59,7
Всього об'єктів та площа територій ПЗФ	2	3025,3	41	3157,59

Один із колишніх ставків став осередком поширення деревно-чагарникової рослинності, сформованої *Salix viminalis* L., *Salix triandra* L., *Salix pentandra* L., *Salix cinerea* L., *Salix caprea* L. Також трапляються дерева *Salix fragilis* L. та *Populus tremula* L., *Alnus glutinosa* (L.) Gaerth. Тут репрезентовано угруповання із домінуванням *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud. або *Urtica dioica* L., рідше

– *Scirpus sylvaticus* L. Виявлено рослини *Solanum dulcamara* L., *Galium aparine* L., *Arctium lappa* L., *Geum urbanum* L. Територія другого колишнього ставу стала осередком панування угруповань із домінуванням *Phragmites australis*. Тут зростають *Lysimachia vulgaris* L., *Lycopus europaeus* L., *Calystegia sepium* (L.) R.Br., *Epilobium hirsutum* L., *Epilobium palustre* L., *Lysimachia nummularia* L., *Stachys palustris* L. Схили балок, які оточують колишні ставки, зайняті трав'янистими угрупованнями із домінуванням (співдомінуванням) таких видів як *Festuca pratensis* Huds., *Elytrigia repens* (L.) Nevski, *Agrimonia eupatoria* L. (рис. 4.1)

А

Б

Рис. 4.1. Краєвиди місцевості біля с. Ярошівка

У формуванні фітоценозів також беруть участь *Eryngium planum* L., *Dactylis glomerata* L., *Verbascum lychnitis* L., *Salvia pratensis* L., *Galium verum* L., *Echium vulgare* L., *Trifolium montanum* L., *Carex hirta* L., *Hypericum perforatum* L., *Artemisia austriaca* Jacq., *Trifolium pratense* L., *Rumex confertus* Willd., *Cichorium intybus* L., *Achillea submillefolium* Klokov & Krytzka, *Achillea nobilis* L., *Berteroa incana* (L.) DC., *Artemisia vulgaris* L., *Eryngium campestre* L., *Centaurea jacea* L., *Lotus corniculatus* L., *Allium oleraceum* L., *Salvia pratensis* L. На схилах балки виявлено сон лучний (сон чорніючий) - *Pulsatilla pratensis* (L.) Mill. (*P. nigricans* Störck). Цей вид включено до «Червної книги України» (2009)

Отже, у межах охарактеризованої території біля с. Ярошівка виявлено вид, включений до «Червної книги України» (2009) та 17 видів (тут і далі за текстом такі види підкреслено), із числа тих, що представлені у «Червоному списку МСОП» із рангом охорони рівня LC. Загалом територія, репрезентує собою досить різноманітні природні угруповання: чагарникової, повітряно-водної, лучно-степової рослинності. Тут сформовано природні комплекси, що є типовими для Лісостепу України. Результати географо-естетичної та психолого-естетичної оцінки ландшафту свідчать про значну його естетичну ландшафту та підтверджують доцільність залучення цієї місцевості до складу природно-заповідного фонду (Додаток А).

Таким чином, зважаючи на наявність у межах описаної території привабливого ландшафту, типових для даного регіону та екологічно цінних природних комплексів, широкою представленістю популяцій лікарських видів рослин, а також з врахуванням наукової, пізнавальної та еколого-освітньої цінності, вважаємо за необхідне надати території біля с. Ярошівка Роменського району Сумської області статус ландшафтного заказника місцевого значення із назвою «Деревлянки».

До числа територій, перспективних для статусу для надання їм природоохоронного статусу, належать землі **біля с. Басівка Роменського району**. Вони охоплюють долину малої річки Хмелівка, яка є притокою Сули (рис. 4.2). Заплава річки загалом має рівнинний характер, однак тут є два досить високих

кургани. У межах території активно поширюються дерева *Alnus glutinosa* (L.) Gaerth., *Salix fragilis* L., *Populus tremula* L., та кущі *Salix triandra* L., *Salix pentandra* L., і значно рідше - *Viburnum opulus* L..

Рис. 4.2. Краєвиди заплава річки Хмелівка (біля с. Басівка)

У складі рослинного покриву на більш вологих ділянках заплави панує повітряно-водна рослинність, представлена моновидовими угрупованнями *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud., а також фітоценозами із домінуванням *Typha latifolia* L., *Scirpus sylvaticus* L., *Carex riparia* Curtis., *Agrostis stolonifera* L., *Carex acutiformis* Ehrh.. Поширені ділянки на яких домінує *Cirsium palustre* (L.) Scop. Поруч із ним зростає *Sonchus palustris* L. У формуванні угруповань повітряно-водної рослинності також беруть участь такі види як *Lycopus europaeus* L., *Epilobium hirsutum* L., *Lysimachia vulgaris* L., *Filipendula ulmaria* (L.) Maxim., *Equisetum fluviatile*, *Bidens tripartita* L., *Epilobium palustre* L., *Eupatorium cannabinum* L., *Lythrum salicaria* L., *Epilobium palustre* L.

У заплаві загалом та у підніжжя курганів розташовуються торф'янисті луки із домінуванням *Deshampsia caespitosa* (L.) P. Beauv. На таких ділянках також зростають *Potentilla anserina* L., *Ranunculus acris* L., *Carex hirta* L., *Inula salicina* L., *Filipendula ulmaria*, *Symphytum officinale* L., *Achillea submillefolium* Klokov & Krytzka, *Valeriana officinalis* L., *Arctium lappa* L., *Lysimachia nummularia* L.

У підніжжя кургану виявлено популяції пальчатокорінника м'ясо-

червоного (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soó.) та пальчатокорінника Фукса (*Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soó) – видів, занесених до «Червоної книги України» (2009) (рис. 4.3)

Рис. 4.3. Рослини *Dactylorhiza incarnata* у межах досліджуваної території у заплаві річки Хмелівка (біля с. Басівка)

На курганах панують лучно-степові угруповання. У їхньому складі найбільшою рясністю вирізняються такі види як *Elytrigia repens*, костриця валіська (*Festuca valesiaca* Gaudin), костриця лучна (*Festuca pratensis* Huds., *Poa pratensis* L., *Carex hirta* L. У формуванні травостою також беруть участь *Agrimonia eupatoria* L., *Eryngium planum* L., *Equisetum arvense* L., *Dactylis glomerata* L., *Cichorium intybus* L., *Trifolium montanum* L., *Trifolium pratense* L., *Artemisia absinthium* L., *Centaurea jacea* L., *Linaria vulgaris* Mill., *Helichrysum arenarium* (L.) Moench, *Symphytum officinale*, *Potentilla neglecta* Baumg., *Echium vulgare* L., *Achillea submillefolium*, *Fragaria vesca* L., *Plantago lanceolata* L., *Inula salicina* L., *Galium verum* L., *Asparagus officinalis* L., *Artemisia austriaca* Jacq., *Hypericum perforatum* L., *Verbascum lychnitis* L., *Medicago falcata* L. aggr., *Salvia pratensis* L., *Betonica officinalis* L., *Filipendula vulgaris* Moench, *Genista tinctoria* L., *Thymus serpyllum* L., *Consolida regalis* S.F. Gray.

Отже, у межах охарактеризованої балкової системи виявлено два види, включені до «Червоної книги України» (2009) та майже 30 видів рослин (їх за текстом підкреслено), які представлені у «Червоному списку МСОП» із рангом

охорони рівня LC.

Природні комплекси, наявні у заплави річки Хмелівка біля с. Басівка, за класифікацією UINIS репрезентують декілька різновидів. У тому числі тут представлені оселища таких категорій (типів, підтипів): F9.1 - Прирічкові чагарники (Riverine scrub) та G1.11 - Прирічкові вербові ліси. Зазначені різновиди оселищ Постійним Комітетом Бернської конвенції включені до Резолюції 4 (1996 р.), у якій репрезентовано «Перелік оселищ, що потребують спеціальних заходів збереження» («Listing endangered natural habitats requiring specific conservation measures»). На теперішній час для оселищ, представлених у цій Резолюції, Україна створює мережу Емеральд (Смарагдову мережу). Результати географо-естетичної та психолого-естетичної оцінки ландшафтів засвідчують досить значну естетичну цінність цієї території та підтверджують доцільність її залучення до складу природно-заповідного фонду (Додаток Б).

Зважаючи на наявність у межах заплави р. Хмелівка, розташованої біля с. Басівка, природних комплексів, типових для заплав річок, представленістю популяцій низки лікарських рослин, наявністю видів, що репрезентують раритетну складову біорізноманіття (видів, що охороняються на державному, регіональному та міжнародному рівнях), а також значущості цієї території в аспекті формування екокоридору у складі місцевої екомережі та Смарагдової мережі, вважаємо за доцільне рекомендувати цю територію до числа перспективних природоохоронних територій у ранзі заказника місцевого значення.

До числа територій, перспективних для надання природоохоронного статусу, належить **місцевість, розташована на північному сході с. Хмелів**. Вона також охоплює частину заплави р. Хмелівка. На багатьох ділянках прибережної смуги річки панує деревно-чагарникова рослинність, сформована *Salix fragilis* L., *Alnus glutinosa* (L.) Gaerth., *Populus tremula* L., *Acer negundo* L. та кущами *Salix triandra* L. і *Salix pentandra* L. У формуванні рослинного покриву території важливу роль відіграє повітряно-водна рослинність із *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud., *Typha latifolia* L., *Carex riparia* Curtis., *Scirpus sylvaticus* L.,

Equisetum fluviatile, *Agrostis stolonifera* L. Тут також зростають (із проєктивним покриттям у межах 3-5%) *Bidens tripartita* L., *Lysimachia vulgaris* L., *Filipendula ulmaria* (L.) Maxim., *Epilobium hirsutum* L., *Lycopus europaeus* L., *Eupatorium cannabinum* L.

На дещо сухіших територіях зростають *Deshampsia caespitosa* (L.) P. Beauv., *Phleum pratense* L., *Alopecurus pratensis* L., *Poa pratensis* L., *Lythrum salicaria* L., *Epilobium palustre* L., *Potentilla anserina* L., *Ranunculus acris* L., *Lysimachia nummularia* L., *Rumex confertus* Willd., *Symphytum officinale* L., *Taraxacum officinale* Wigg. aggr., *Arctium lappa* L., *Trifolium repens* L., *Phalacrolooma annuum* (L.) Dumort., *Tragopogon orientalis* L. У межах такої території було виявлено популяцію косариків черепитчастих (*Gladiolus imbricatus* L.) – виду, занесеного до «Червоної книги України» (2009) (рис. 4.5).

Схили, що прилягають до заплави р. Хмелівка, вкриті різнотравно-злаковими угрупованнями. У їхньому складі найбільшою яскравістю вирізняються такі види як *Elytrigia repens* (L.) Nevski, *Festuca pratensis* Huds., *Dactylis glomerata* L., *Carex hirta* L. У формуванні травостою також беруть участь *Agrimonia eupatoria* L., *Galium verum* L., *Eryngium planum* L., *Equisetum arvense* L.,

Рис. 4.5. *Gladiolus imbricatus* у межах території, розташованої на північному сході с. Хмелів

Cichorium intybus L., *Trifolium montanum* L., *Centaurea jacea* L., *Potentilla neglecta* Baumg., *Echium vulgare* L., *Achillea submillefolium* Klokov & Krytzka, *Artemisia austriaca* Jacq., *Hypericum perforatum* L., *Verbascum lychnitis* L., *Salvia pratensis* L., *Berteroa incana* (L.) DC., *Filipendula vulgaris* Moench, *Consolida regalis* S.F. Gray. По схилам балки та по зниженням відбувається природне відновлення верб, груш та яблунь.

По більш вологим ділянкам днищ балок також зосереджена вологолюбна повітряно-водна рослинність із *Phragmites australis*, *Typha latifolia*, *Scirpus sylvaticus*, *Agrostis stolonifera*.

Отже, у межах території, яка розташована на північному сході від с. Хмелів, виявлено один вид рослин, занесений до «Червоної книги України». Тут зростає 21 вид, із числа тих, що представлені у «Червоному списку МСОП» із рангом охорони рівня LC.

Природні комплекси, наявні у заплави річки Хмелівка, за класифікацією UINIS репрезентують декілька різновидів. У тому числі тут представлені оселища таких категорій (типів, підтипів): **F9.1** - Прирічкові чагарники (Riverine scrub) та **G1.11** - Прирічкові вербові ліси. Зазначені різновиди оселищ Постійним Комітетом Бернської конвенції включені до Резолюції 4 (1996 р.), у якій репрезентовано «Перелік оселищ, що потребують спеціальних заходів збереження» («Listing endangered natural habitats requiring specific conservation measures»). На теперішній час для оселищ, представлених у цій Резолюції, Україна створює мережу Емеральд (Смарагдову мережу). Результати географо-естетичної та психолого-естетичної оцінки ландшафтів території біля с. Хмелів засвідчують досить значну естетичну цінність цієї території та доцільність її залучення до складу природно-заповідного фонду (Додаток В).

Зважаючи на наявність у межах території, розташованої на північному сході від с. Хмелів, природних комплексів, типових для Лісостепу України, представленістю популяцій низки лікарських рослин, наявністю видів, що репрезентують раритетну складову біорізноманіття (охороняються на

державному, регіональному та міжнародному рівнях), а також значущості цієї території в аспекті формування екокоридору у складі місцевої екомережі та Смарагдової мережі, вважаємо за доцільне рекомендувати цю територію до числа перспективних природоохоронних територій у ранзі заказника місцевого значення.

До числа територій, нікому не переданих у власність чи користування, і на якій відбувається самозаліснення, **належить балка, розташована на північній околиці с. Сурмачівка**. На її схилах панують лучно-степові угруповання. Разом з тим тут відбувається природне поновлення *Betula pendula* Roth, *Pyrus communis* L., *Quercus robur* L. Поновлення перших двох видів репрезентоване поодинокими розташованими особинами від дрібного підросту до молодих дерев, а *Quercus robur* – здебільшого особинами дрібного підросту. У балці зростає та досить успішно поновлюється глід український (*Crataegus ucrainica* Pojark.) – вид, занесений до «Переліку видів рослин, тварин і грибів, що підлягають особливій охороні на території Сумської області» (рис. 4.6).

Схили балки вкриті лучно-степовими угрупованнями. У їхньому складі найбільшою рясністю вирізняються такі види як *Elytrigia repens*, *Galium verum* L., *Festuca valesiaca* Gaudin, *Festuca pratensis* Huds., *Poa pratensis* L., *Carex hirta* L., *Achillea submillefolium* Klokov & Krytzka., а на окремих ділянках ще й *Calamagrostis epigeios* (L.) Roth.. У формуванні травостою також беруть участь парило звичайне *Agrimonia eupatoria* L., *Eryngium planum* L., (*Equisetum arvense* L., *Dactylis glomerata* L., *Origanum vulgare* L., *Cichorium intybus* L., *Trifolium montanum* L., *Trifolium pratense* L., *Artemisia absinthium* L., *Centaurea jacea* L., *Fragaria vesca* L., *Fragaria viridis* Duchesne., *Helichrysum arenarium* (L.) Moench, *Symphytum officinale* L., *Potentilla neglecta* Baumg., *Echium vulgare* L., *Plantago lanceolata* L., *Achillea nobilis* L., *Asparagus officinalis* L., *Artemisia austriaca* Jacq., *Hypericum perforatum* L., *Verbascum lychnitis* L., *Falcaria vulgaris* Bernh., *Medicago falcata* L. aggr., *Salvia pratensis* L., *Berteroa incana* (L.) DC., *Veronica spicata* L., *Filipendula vulgaris* Moench, *Genista tinctoria* L., *Betonica officinalis* L., *Consolida regalis* S.F. Gray, *Centaurea scabiosa* L.. Тут виявлена популяція *Allium sphaerocephalon* L. та

Gentiana cruciate L. – ці види також включені до переліку видів, що підлягають особливій охороні в Сумській області.

А

Б

Рис. 4.6. Краєвиди та рідкісні рослини балки біля с.Сурмачівка

По днищу балки протікає струмок і тут, відповідно, зконцентрована більш вологолюбна рослинність. Вздовж струмка зростають дерева вільхи клейкої *Alnus glutinosa* (L.) Gaerth., *Salix fragilis* L., *Tilia cordata* Mill., *Populus tremula* L., *Betula pendula*, *Salix caprea* L., а також кущі *Corylus avellana* L., *Swida sanguinea* (L.)

Opiz, *Salix pentandra* L., *Viburnum opulus* L. Багато дерев вражені *Viscum album* L. Тут зростають *Humulus lupulus* L., *Partenocissus quinquefolia* (L.) Planch. Трав'яний покрив сформований із *Scirpus sylvaticus* L., *Carex acutiformis* Ehrh., *Phleum pratense* L., *Agrostis stolonifera* L., *Lycopus europaeus* L., *Lysimachia vulgaris* L., *Bidens tripartita* L., *Tussilago farfara* L., *Filipendula ulmaria* (L.) Maxim., *Comarum palustre* L., *Epilobium palustre* L., *Potentilla anserina* L.

Отже, у межах охарактеризованої балкової системи виявлено три види, які підлягають особливій охороні на території Сумської області та майже 20 видів рослин (їх за текстом підкреслено), які представлені у «Червоному списку МСОП» із рангом охорони рівня LC.

Результати географо-естетичної та психолого-естетичної оцінки ландшафтів балки біля с. Сурмачівка засвідчують досить значну естетичну цінність цієї території та підтверджують доцільність її залучення до складу природно-заповідного фонду (Додаток Д).

Таким чином, зважаючи на наявність в межах охарактеризованої території видів рослин та тварин, що репрезентують раритетну складову біорізноманіття (які охороняються на регіональному та міжнародному рівнях), значним видовим багатством та суттєвими запасами лікарських рослин, популяції яких можуть розглядатися як генетичні резервати цих цінних видів, а також з врахуванням наукової, пізнавальної та еколого-освітньої цінності, вважаємо за доцільне розглядати балку, розташовану біля с. Сурмачівка, як перспективну природоохоронну територію у ранзі заказника місцевого значення.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ФІТОРІЗНОМАНІТТЯ ДОСЛІДЖУВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

Натепер провідним засобом забезпечення охорони та збереження біорізноманіття загалом і популяцій рідкісних видів, зокрема, є надання природоохоронного статусу територіям, де зростають види, які репрезентують раритетну складову біорізноманіття. За результатами наших досліджень вважаємо, що надання такого статусу у Роменському районі, зокрема, потребують п'ять територій загальною площею 204 га (табл. 5.1). Кожна з них є не лише осередком раритетного біорізноманіття, а й вирізняється мальовничими ландшафтами та репрезентує природні комплекси, типові для відповідного регіону. Тому з врахуванням сукупності ознак, рекомендуємо для більшості територій визначити категорію ландшафтних заказників, а усім заказникам надати статус об'єктів місцевого значення.

Таблиця 5.1

Узагальнена інформація про пропоновані заказники та їхнє біорізноманіття

№	Інформація про розташування території	Пропонована категорія	Орієнт. площа, га	Раритетна складова флори ¹		
				ЧКУ	РЧС	МСОП
1	Біля с. Ярошівка	Заказник (ландшафтний) <i>Пропонована назва «Деревлянки»</i>	80	+		+
2	р. Хмелівка біля с. Басівка	Заказник (ботанічний або ландшафтний)	40	+		+
4	Балка біля с. Сурмачівка	Заказник (ботанічний або ландшафтний)	16		+	+
5	Територія біля с. Хмелів	Заказник (гідрологічний або ландшафтний)	68	+		+

Примітка: ЧКУ – види із «Червоної книги України»; РЧС – види, які підлягають особливій охороні на території Сумської області; МСОП – види, включені до Червоного списку Міжнародного Союзу охорони природи

У межах ділянок, які були безпосередньо охоплені вивченням, важливою складовою системи заходів із забезпечення охорони популяцій видів, які репрезентують раритетну складову біорізноманіття, мають стати моніторингові дослідження. На сучасному етапі основними видами моніторингу вважають екологічний та біологічний. Метою першого є комплексна оцінка стану довкілля, включаючи природне середовище, природні ресурси, флору та фауну. Екологічний моніторинг в його основній частині включає широкий набір методів, у тому числі і фітоіндикаційні підходи, які дозволяють визначити якісні та кількісні характеристики екологічних чинників середовища.

На відміну від екологічного моніторингу, біологічний орієнтований безпосередньо на спостереження за живими організмами. Екологічний та біологічний моніторинг є взаємодоповнюючими. Впровадження обох цих підходів є інформативним і доцільним.

Виходячи із результатів власних досліджень, при проведенні систематичних спостережень за рідкісними видами, рекомендуємо реалізовувати алгоритм дій, який включає:

1. Вибір параметрів для моніторингу.
2. Вибір еталонних територій.
3. Визначення періодичності збору даних.
4. Створення баз даних результатів моніторингу.
5. Розробку рекомендацій, спрямованих на сприяння стійкому існуванню популяцій та фітоценозів.
6. Передачу результатів моніторингу і рекомендацій, зроблених на їх підставі, землекористувачам та природоохоронним організаціям (установам).
7. Ухвалення рішень, спрямованих на сприяння стійкому існуванню популяцій та фітоценозів, та їх практичне втілення.

Різновидом біомоніторингу є популяційний моніторинг. Він є системою спостережень за станом популяцій рослин та тварин. З врахуванням базових позицій та результатів наших досліджень, вважаємо, що популяційний моніторинг для рідкісних видів рослин повинен включати такі заходи:

1. Виявлення популяцій та місцезростань рідкісних видів рослин.
2. Оцінку площі популяційного поля.
3. Встановлення популяційної щільності особин.
4. Визначення онтогенетичної структури популяцій.
5. Оцінку показників репродукції у генеративних особин.
6. Оцінку розмірних характеристик особин.
7. Оцінку віталітетної структури популяцій.
8. Встановлення закономірностей просторового розміщення рослин.
9. Виявлення основних стрес-факторів, небезпечних для конкретних популяцій рідкісних видів.
10. Встановлення для популяцій рідкісних видів параметрів екологічного, ценотичного та комплексного еколого-ценотичного оптимумів.
11. Надання прогнозу подальшого стану досліджуваних фітоценозів та популяцій.

Визначення зазначених характеристик передбачає використання не тільки методик комплексного популяційного аналізу, а й геоботанічних методів і, окрім того, спеціальних методик оцінки репродукції. Бажано доповнювати такі дослідження прямою, «приладовою», оцінкою стану абіотичних параметрів навколишнього природного середовища, або як мінімум отримувати таку інформацію на основі методів фітоіндикації. З врахуванням біологічних особливостей видів, моніторингові дослідження можуть бути доповненими визначенням статевої та (або) вікової структури популяцій.

Стосовно періодичності збору даних, вважаємо за доцільне впровадити середньотерміновий моніторинг, тобто інформацію доповнювати та оновлювати через 3 – 5 років. Хоча залежно від швидкості протікання змін та сукцесійних процесів, для деяких популяцій доцільним буде застосування і короткотермінового (1 – 2 роки) моніторингу. Впровадження короткотермінового моніторингу насамперед необхідно для видів, що вирізняються високим ступенем рідкості, а також для популяцій, у яких чітко проявилися деградаційні процеси (швидке зменшення площі популяційного поля та (або) популяційної щільності,

зниження життєвості рослин тощо). База даних, сформована за результатами моніторингу популяцій, має стати основою щодо визначення необхідності та, при позитивному рішенні, - системи сходів із впровадження активної охорони рідкісних видів рослин, наприклад, через сприяння поширенню їхніх генеративних та (або) вегетативних діаспор.

Території із природоохоронним статусом натеper часто межують із місцевостями, на яких здійснюється активна господарська діяльність (пропоновані нами заказники у цьому плані не є винятком). Тому збереження популяцій рідкісних видів (тварин, рослин), залежить і від дотримання вимог екологічного законодавства при господарюванні на прилеглих землях, та загалом переведення різних форм господарської діяльності людини на екологічно безпечні технології. У загальному розумінні це відповідає впровадженню екологічної конверсії виробництв та дотриманню екологічного імперативу (Шеляг-Сосонко, 2001).

На сучасному етапі здійснюється формування поліфункціональної парадигми охорони природи, яка передбачає впровадження охорони на всіх рівнях організації біосистем (Шеляг-Сосонко, Устименко, Попович, 1992). Успішність її реалізації значною мірою залежить і від освіченості всіх прошарків суспільства та розуміння громадянами об'єктивних законів, які обумовлюють стійкість біосфери та природного середовища. Тобто невід'ємною складовою заходів, спрямованих на охорону біорізноманіття та рідкісних рослин, зокрема, має стати і системна еколого-просвітницька робота із населенням, яке проживає на територіях (або біля них), які є осередками поширення рідкісних рослин. Вона може реалізовуватися і через формування екологічних стежок (маршрутів) (Екологічна..., 2004) на територіях заказників, запропонованих нами, та проведення на них екскурсій при суворому дотриманні правил поведінки у природі та нормативних вимог щодо можливих обсягів і інтенсивності рекреаційних навантажень. Останні мають визначатися як на основі відповідних законодавчих (нормативних) документів (Методичні..., 2003, Бабюк, 2012), так і за результатами моніторингових досліджень на цих територіях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреев, А. В. Оценка биоразнообразия, мониторинг и экосети / А. В. Андреев; ред. П. Н. Горбуненко. – Ch.: ВІОТІСА, 2002. – 168 с.
2. Андрієнко Т. Л. Офіційні переліки регіонально рідкісних рослин адміністративних територій України / Т. Л. Андрієнко, М. М. Перегрим. – К., 2012. – 148 с.
3. Атлас Сумської області (ст. ред. Л. М. Веклич). – К. : Укргеодезкартографія, 1995. – 40 с.
4. Бабюк Л.М. Еколого-географічні підходи щодо раціонального використання рекреаційних ресурсів заповідних територій (на матеріалах екостежок Середнього Подністрів'я Лариса Миколаївна Бабюк / автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук за спец 11.00.11.- конструктивна географія та раціональне використання природних ресурсів. Львів, 2012. 20 с.
5. Бровдій В.М. Екологічні проблеми України / В.М.Бровдій, О.О.Гаца. – К.: НПУ, 2000. – 123 с.
6. Бурда, Р. И. Антропогенная трансформация флоры / Р. И. Бурда. – К.: "Наук. Думка", 1991. – 168 с.
7. Бурда, Р. І. Фітобіота антропогенних екосистем як компонент Національної екологічної мережі / Р. І. Бурда, В. О. Дубровін, Г. В. Коломієць // Наук. вісник НУБіП України. – 2009. – Вип. 134, ч. 3. – С. 147–157.
8. Бондарєва Л.М. Популяції ценозоутворюючих видів злакових рослин на заплавах р. Сули в її верхній та середній течії (Сумська область). дис. .... канд. біол. наук за спец. 03.00.05 – ботаніка. – Суми, 2004. – 328 с.
9. Водноболотні угіддя України. Довідник / (За ред. Г. Б. Марушевського, І. С. Жарук). – К.: Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл, 2006. – 312 с
10. Гамор Ф Д. Карпатський біосферний заповідник / Ф. Д. Гамор, В. Ф. Покиньючерда – Рахів: Видавн. Карпатського біосферного заповідника, 1998. – 14 с

11. Гардащук Т. В. Конвенція про біологічне різноманіття: громадська обізнаність та участь. / Т. В. Гардащук, Я. І. Мовчан -. К.- , Стилос, 1997. – 154 с.
12. Геоботанічне районування Української РСР / АН УРСР, Ін-т ботаніки ім. М. Г. Холодного; (Т. Л. Андрієнко, Г. І. Білик, Є. М. Брадїс та ін. ; відп. ред. А. І. Барбарич). – К.: Наук. думка, 1977. – 304 с.
13. Географічна енциклопедія України: (у 3 т.) – Т. 3. – Київ: «Українська Радянська Енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1993. – 479 с.
14. Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту: місце і простір / Гродзинський М. Д. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2005. – Т.1. – 431 с.
15. Демченко М. А. Реки и озера // Геологический очерк Сумской области. – Сумы : Більшовицька зброя, 1947. – С. 45 – 73.
16. Долішній М.І. Екологія і охорона навколишнього середовища/ М. І. Долішній // Навч. посібник. — 2. вид. — Суми : Університетська книга, 2006. — 284 с.
17. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Сумській області у 2017 році. – Суми, 2018. – 225 с.
18. Европейский Красный список животных и растений, находящихся под угрозой исчезновения во всемирном масштабе. – Нью-Йорк: ООН, 1992. – 167 с.
19. Екологічна стежина – одна з форм природоохоронної роботи. Навчальний посібник (Г.Є.Гончаренко,С.В.Срвніра, О.В.Тімець та ін). – К.: «Інтерлінк», 2004. – 56 с.
20. Заповідні скарби Сумщини / (За ред. Т.Л. Андрієнко). – Суми: Джерело, 2001. – 207 с.
21. Злобин Ю. А., Скляр В.Г., Клименко А.О. Популяции редких видов растений: теоретические основы и методика изучения. Сумы: Унив. книга, 2013. 439 с.
22. Карпенко К. К., Ковтун В.А. Рослинність Сумської області, її сучасний стан і проблеми охорони // Стан природного середовища та проблеми його охорони на Сумщині. Книга 1. Суми, 1996. С. 33 – 59.

23. Карпенко К.К., Тюленева В.О., Вакал А.П. та ін. Гідрологічні заказники в заплаві р. Сули на Сумщині // Стан природного середовища та проблеми його охорони на Сумщині. Природно-заповідний фонд області. Книга 3. – Суми: Джерело, 1999. – С. 86 – 98.
24. Кирильчук Е.С., Бондарева Л.Н. Особенности видового состава и основные тенденции трансформации пойменных кормовых угодий северо-востока Украины. Вестник Белорусской государственной сельскохозяйственной академии, № 4, 2018, С. 45-49.
25. Клестов М. Л., Гальченко Н. П., Прядко О. І. та ін. Рослинний та тваринний світ пониззя річки Сули / (За ред. М. Л. Клестова, Н. П. Гальченко). – К.: Фітосоціоцентр, 2016. – 240 с.
26. Климат Сумской области / Сост. В.И. Тюленева. Сумы, 1989. 24 с
27. Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі, Берн, 29 вересня 1979. (Електронний ресурс). – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_032#Text
28. Куземко А.А., Дідух Я.П., Онищенко В.А., Шеффер Я. Національний каталог біотопів України. К.: ФОП Клименко Ю.Я., 2018. 442 с.
29. Маринич О.М., Пархоменко Г.О., Петренко О.М., Шищенко П.Г. Удосконалена схема фізико-географічного районування України // Укр. географ. журнал. – 2003. – №1. С. – 16 – 21.
30. Маринич А. М. Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование / А. М. Маринич, В. М. Пашенко, П. Г. Шищенко. – К. : Наук. думка, 1985. – 224 с.
31. Методичні рекомендації щодо проведення естетичної оцінки території з метою заповідання (затверджено Наказом Державної служби заповідної справи, від 21.04.2006 р. за №3).
32. Методичні рекомендації щодо визначення максимального рекреаційного навантаження природних комплексів і об'єктів у межах природно-заповідного фонду України за зонально-регіональним розподілом. Київ, 2003. 43 с.

33. Олещенко В. А. Правові засади збереження біологічного та ландшафтного різноманіття в Україні. Збереження і моніторинг біологічного та ландшафтного різноманіття в Україні. – К.: Національний екологічний центр України, 2000. – С. 39-42.
34. Офіційний сайт Департаменту захисту довкілля та енергетики Сумської ОДА [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pek.sm.gov.ua/index.php/uk/>
35. Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование / Отв. ред. А.М.Маринич. К.: Наук. думка. 1985. 224 с.
36. Природа Украинской ССР. Почвы / (Вернадер П. Б., Гоголев И. Н., Ковалишин Д. И. и др.) ; под ред. П. Б. Вернадера. К. : Наук. думка, 1986. – 313 с.
37. Природа Украинской ССР. Растительный мир / (Ответств. редактор Ю.Р. Шеляг-Сосонко). – К. : Наукова думка, 1985. – 207 с.
38. Природно-заповідний фонд України загальнодержавного значення. Довідник. К., 1999 – 240 с
39. Природно-заповідний фонд Сумської області: Атлас довідник. К., 2016. – 93 с.
40. «Про заходи щодо посилення охорони рідкісних та зникаючих видів рослин, тварин і грибів, що підлягають особливій охороні на території Сумської області». Рішення Сумської обласної ради 11 сесії 6 скликання від 18.11.2011 р.
41. Родінка О.С. Фітоіндикація показників гідрологічного режиму екотопів долини р. Сули // Авротеф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. біол. наук. - Днепропетровск, 2002. - 19 с.
42. Розбудова екомережі України. – Київ, 1999. – 127 с.
43. Фіторізноманіття заповідників і національних природних парків України. Ч.1. Біосферні заповідники. Природні заповідники / Колектив авторів під ред. В. А. Онищенко і Т. Л. Андрієнко. – Київ: Фітосоціоцентр, 2012. – 406 с.
44. Червона книга України. Рослинний світ / (За ред. Я. П. Дідуха). – К. : Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.

45. Шеляг-Сосонко Ю. Р. Біоресурси: стан та аналіз дисбалансів Природно-ресурсний аспект розвитку України. К. : КМ Academia, 2001. С. 40 – 74.
46. Шеляг-Сосонко Ю. Р., Устименко П. М., Попович С. Ю. Стратегія поліфункціональної охорони природних територій. Тези допов. ІХ з'їзду УБТ. К.: Наукова думка, 1992. С. 174 – 175.
47. Якубенко Б.Є., Попович С.Ю., Устименко П.М. Геоботаніка: Підручник. 2-ге вид. К.: Видавництво Ліра-К, 2019. 348 с.
48. EUNIS habitat type hierarchical view (Електронний ресурс). – Режим доступу : <https://eunis.eea.europa.eu/habitats-code-browser.jsp>
49. European Red List (Electronic resource) (13 files) // Environment Directorate General of the European Commission. (Електронний ресурс). – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/environment/nature/conservation/species/redlist/>
50. European Red List of Vascular Plants / (Bilz M., Kell S.P., Maxted N. and Lansdown R.V.)– Luxembourg, 2011. – 130 p.
51. Mosyakin S.L., Fedoronchuk M.M. Vascular plants of Ukraine: A nomenclatural checklist – Kiev, 1999. – 346 p.
52. The IUCN Red List of Threatened Species (Електронний ресурс). – Режим доступу : <https://www.iucnredlist.org>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А
Результати оцінки ландшафту біля с. Ярошівка Роменського району
 Додаток А.1

Географо-естетична оцінка ландшафту біля с. Ярошівка Роменського району

№	Критерій	Бал			
		точка			середній
		1	2	3	
1.	Гармонія природних та антропогенних об'єктів	2	2	2	2
2.	Наявність на ділянці мальовничих урочищ, затишних куточків, де приємно відпочивати, насолоджуватись красою природи	2	2	2	2
3.	Наявність на ділянці визначних пам'яток, таких як химерні скелі, водоспади, вікові дерева, скупчення чарівних рослин, квітів, пам'ятки історії та культури	2	2	2	2
4.	Наявність на ділянці оглядових майданчиків, з яких відкриваються гарні краєвиди	2	2	2	2
5.	Виразність форм рельєфу	1	1	1	1
6.	Виразність водних об'єктів	0	0	0	0
7.	Різноманітність і чергування рослинних угруповань	0	0	2	0,7
8.	Різноманітність тваринного світу ділянки	1	1	2	1,3
Сумарний бал за критеріями					11,0

Додаток А.2

Психолого-естетична оцінка ландшафту біля с. Ярошівка Роменського району

№ опорної точки і характер пейзажу, що відкривається	Дата спостереження	Час спостереження	Оцінка за критеріями балів			
			1. (С)	2. (З)	3. (Н)	4. (Д)
Точка у зниженні (біля одного із колишніх ставків)- №1	20.09.2019	10:00	2	2	2	2
Точка у зниженні (біля одного із колишніх ставків) - №2	20.09.2019	12:00	2	2	2	2
На схили балки	20.09.2019	14:00	4	4	2	4

Середній бал по кожному з критеріїв	2,7	2,7	2,0	2,7
Сума середніх балів за всіма критеріями	10,1			
Сума за даними таблиць 1 та 2	21,1			
Висновок	Загальний бал відповідає діапазону 16,1 – 24,0: ділянка може бути рекомендована для створення на ній об'єкту ПЗФ місцевого значення.			

ДОДАТОК Б

Результати оцінки ландшафту заплави р. Хмелівка (біля с. Басівка)

Додаток Б.1

Географо-естетична оцінка ландшафту заплави р. Хмелівка (біля с. Басівка)

№	Критерій	Бал		
		точка		середній
		1	2	
1.	Гармонія природних та антропогенних об'єктів	2	2	2
2.	Наявність на ділянці мальовничих урочищ, затишних куточків, де приємно відпочивати, насолоджуватись красою природи	2	2	2
3.	Наявність на ділянці визначних пам'яток, таких як химерні скелі, водоспади, вікові дерева, скупчення чарівних рослин, квітів, пам'ятки історії та культури	2	2	2
4.	Наявність на ділянці оглядових майданчиків, з яких відкриваються гарні краєвиди	0	2	1
5.	Виразність форм рельєфу	1	2	1,5
6.	Виразність водних об'єктів	1	1	1
7.	Різноманітність і чергування рослинних угруповань	1	2	1,5
8.	Різноманітність тваринного світу ділянки	1	2	1,5
Сумарний бал за критеріями				12,5

Додаток Б.2

Психолого-естетична оцінка ландшафту заплави р. Хмелівка (біля с. Басівка)

№ опорної точки і характер пейзажу, що відкривається	Оцінка за критеріями балів			
	1. (С)	2. (З)	3. (Н)	4. (Д)
1. Ділянка у рівнинній частині заплави	2	2	2	2
2. На кургані	4	4	2	4
Середній бал по кожному з критеріїв	3	3	2	3
Сума середніх балів за всіма критеріями	11,0			
Сума за даними таблиць 1 та 2	23,5			
Висновок	Загальний бал відповідає діапазону 16,1 – 24,0: ділянка може бути рекомендована для створення на ній об'єкту ПЗФ місцевого значення.			

ДОДАТОК В

Результати оцінки ландшафту долини р. Хмелівка

Додаток В.1

Географо-естетична оцінка ландшафту долини р. Хмелівка

№	Критерій	Бал		
		точка		середній
		1	2	
1.	Гармонія природних та антропогенних об'єктів	2	2	2
2.	Наявність на ділянці мальовничих урочищ, затишних куточків, де приємно відпочивати, насолоджуватись красою природи	2	2	2
3.	Наявність на ділянці визначних пам'яток, таких як химерні скелі, водоспади, вікові дерева, скупчення чарівних рослин, квітів, пам'ятки історії та культури	2	2	2
4.	Наявність на ділянці оглядових майданчиків, з яких відкриваються гарні краєвиди	1	2	1,5
5.	Виразність форм рельєфу	1	1	1
6.	Виразність водних об'єктів	1	1	1
7.	Різноманітність і чергування рослинних угруповань	2	2	2
8.	Різноманітність тваринного світу ділянки	1	1	1
Сумарний бал за критеріями				12,5

Додаток В.2
Психолого-естетична оцінка ландшафту долини р. Хмелівка

№ опорної точки і характер пейзажу, що відкривається	Оцінка за критеріями балів			
	1. (С)	2. (З)	3. (Н)	4. (Д)
1. Ділянка заплави	2	2	2	2
2. Ділянка на схилі	2	2	2	2
Середній бал по кожному з критеріїв	2	2	2	2
Сума середніх балів за всіма критеріями	8,0			
Сума за даними таблиць 1 та 2	20,5			
Висновок	Загальний бал відповідає діапазону 16,1 – 24,0: ділянка може бути рекомендована для створення на ній об'єкту ПЗФ місцевого значення.			

ДОДАТОК Д
Результати оцінки ландшафту балки біля с. Сурмачівка

Додаток Д.1
Географо-естетична оцінка ландшафту балки біля с. Сурмачівка

№	Критерій	Бали		
		точка		середній
		1	2	
1.	Гармонія природних та антропогенних об'єктів	1	2	1,5
2.	Наявність на ділянці мальовничих урочищ, затишних куточків, де приємно відпочивати, насолоджуватись красою природи	1	2	1,5
3.	Наявність на ділянці визначних пам'яток, таких як химерні скелі, водоспади, вікові дерева, скупчення чарівних рослин, квітів, пам'ятки історії та культури	1	2	1,5
4.	Наявність на ділянці оглядових майданчиків, з яких відкриваються гарні краєвиди	2	1	1,5
5.	Виразність форм рельєфу	1	1	1
6.	Виразність водних об'єктів	0	0	0
7.	Різноманітність і чергування рослинних угруповань	1	1	1
8.	Різноманітність тваринного світу ділянки	2	2	2
Сумарний бал за критеріями				10,0

Додаток Д.2

Психолого-естетична оцінка ландшафту балки біля с. Сурмачівка

№ опорної точки і характер пейзажу, що відкривається	Оцінка за критеріями балів			
	1. (С)	2. (З)	3. (Н)	4. (Д)
1. Лучна ділянка на схилі	2	2	2	2
2. Ділянка біля струмка	4	2	4	2
Середній бал по кожному з критеріїв	3	2	3	2
Сума середніх балів за всіма критеріями	10,0			
Сума за даними таблиць 1 та 2	20,0			
Висновок	Загальний бал відповідає діапазону 16,1 – 24,0: ділянка може бути рекомендована для створення на ній об'єкту ПЗФ місцевого значення.			